

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА
ФРАНКА**

**Соціально-психологічний факультет
Кафедра соціальної та практичної психології**

Реєстраційний № _____
Дата реєстрації _____

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

освіти

**Кваліфікаційна (дипломна) робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої**

спеціальності 053 Психологія
освітньої програми Психологія розвитку
24Мд-Псих групи
Бурі Людмили Валеріївни

Науковий керівник:
доцент кафедри соціальної та
практичної психології,
кандидат філософських наук, доцент
Ганна Володимирівна Пирог

Рекомендовано до захисту
рішенням кафедри соціальної та практичної психології
Протокол № ____ від « ____ » _____ 2020 р.
Зав. кафедри _____ Н.Ф. Портницька

м. Житомир - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ	
ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	7
1.1. Теоретичні підходи до вивчення толерантності.....	7
1.1.1. Поняття толерантність у наукових дослідженнях	7
1.1.2. Психологічний підхід до розуміння толерантності	14
1.1.3. Види та функції толерантності.....	19
1.2. Релігійна толерантність як об'єкт наукового пізнання.....	22
1.3. Психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці..	28
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ	
ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	34
2.1. Методи дослідження релігійної толерантності	34
2.1.1. Загальні підходи до дослідження толерантності.....	34
2.1.2. Методика дослідження стереотипного образу	37
2.1.3. Методика вивчення рівнів вираженості видів толерантності.....	37
2.1.4. Методика визначення рівня релігійної толерантності	38
2.1.5. Методика виявлення проявів релігійної толерантності	38
2.1.6. Методика дослідження соціальної дистанції.....	39
2.2. Процедура та організація дослідження психологічних особливостей релігійної толерантності у юнацькому віці.....	39
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ	
ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	43
3.1. Дослідження психологічних особливостей релігійної толерантності в юнацькому віці.....	43
3.1.1. Результати вивчення стереотипного образу	43

3.1.2. Результати вивчення рівнів видів релігійної толерантності.....	54
3.1.3. Результати визначення рівня релігійної толерантності	57
3.1.4. Результати виявлення проявів релігійної толерантності	58
3.1.5. Результати вивчення соціальної дистанції	60
3.2 Особливості взаємозв'язку між інтроспективною оцінкою рівня релігійності та рівнем релігійної толерантності	62
3.3 Особливості формування толерантності у юнацькому віці.....	63
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження. Релігійна толерантність розглядається як своєрідне терпиме ставлення однієї конфесійної спільноти до інших релігійно-конфесійних спільнот. Важливим є вивчення питання релігійної толерантності задля розвитку демократичних принципів та цінностей у міжконфесійній площині нашої держави. На формування релігійної толерантності впливає безліч факторів, зокрема психологічні особливості особистості, виховання, соціальне оточення, ЗМІ тощо.

Особливо актуально постає питання релігійної толерантності у юнацькому віці, коли у процесі соціалізації йде перехід від залежного дитинства до самостійної дорослої діяльності при вирішальній детермінації збоку суспільства. Прослідковується становлення якісних новоутворень внаслідок переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної і громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості.

У науковій літературі проблема толерантності обговорюється у різних аспектах, що пов'язані із взаєминами людей. Сучасні науковці поняття толерантності тлумачать як особистісну якість, котра обумовлює особливості поведінки особистості. Вчені визначають толерантність як терпимість до іншої думки, інокультури, іновіри, відповідність розумінню і співіснуванню в межах певних відносин, у тому числі і у взаємодії. Дослідники В. Горський, П. Гуревич, А. Єрмоленко, В. Іщенко, О. Клепцова розглядають толерантність як своєрідну філософію, О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Шарова вивчають культуру толерантної свідомості, а Є. Баскакова, С. Бондирева, І. Гриншпун, В. Маралов досліджують толерантність у контексті міжособистісних стосунків.

Корені релігійної толерантності описує дослідниця В. Форсова, і зазначає, що проблема терпіння виникла в часи античності, та найгостріше поставала там, де народи з різними віросповіданнями жили разом. Дослідженням стану толерантності займалися такі вчені, як В. Носовець і Ю. Терещенко, М. Бабія, В. Зорька, А. Колодного, В. Новіка, М. Паращевіна, М. Рибачука. Однак, проблема

психологічних особливостей релігійної толерантності у юнацькому віці є недостатньо вивченою. Тому актуальність і недостатня наукова розробленість питання зумовила вибір теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження: релігійна толерантність.

Предмет дослідження: психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці.

Мета дослідження: визначити психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці.

Гіпотеза дослідження: релігійна толерантність у юнацькому віці має певні особливості:

- переважно середній рівень;
- прояви байдужості та ворожості;
- стереотипно-негативний образ представників інших релігійних конфесій.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми релігійної толерантності у юнацькому віці.
2. Запропонувати теоретичну модель психологічних особливостей релігійної толерантності у юнацькому віці.
3. Підібрати методи та методики для вивчення даної проблеми, спланувати емпіричне дослідження.
4. Провести емпіричне дослідження психологічних особливостей релігійної толерантності.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали ідеї системного аналізу релігійності М. Паращеніва, А. Колодного; концепція розкриття релігійної толерантності в умовах поліконфесійного та поліетнічного суспільства М. Бабія, В. Зорька, А. Колодного, В. Новіка, М. Рибачука та ін.

Методи та організація дослідження: з метою вивчення особливостей релігійної толерантності юнаків були використані методи: теоретичні – аналіз, синтез, систематизація, зіставлення, класифікація науково-психологічних джерел інформації, що дозволило узагальнити погляди вчених на проблему, яка

вивчається; емпіричні методи збору даних – методика приписування якостей (відкритий варіант) для визначення стереотипізації образу іновірця, опитувальник на визначення рівня толерантності «Індекс толерантності», опитувальник «Релігійна толерантність у сучасному світі» для визначення рівня релігійної толерантності, опитувальник на вивчення ставлення до представників інших релігій «Прояви релігійної толерантності» та Шкала соціальної дистанціювання (Е. Богардус) для визначення соціального дистанціювання від представників інших релігій; для обробки результатів дослідження були використані кількісний та якісний аналіз.

Для проведення дослідження було створено електронну форму опитування з використанням Google форми.

Вибірку досліджуваних склали 70 осіб віком від 16 до 22 років.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки, застосуванням методів, релевантних меті і завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження: полягає в тому, що за допомогою проведеного дослідження була реалізована спроба виявити та емпірично дослідити психологічні особливості релігійної толерантності, було уточнено розуміння релігійної толерантності в юнацькому віці.

Практичне значення: розширення уявлень про психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці.

Апробація. Результати дослідження апробовано на IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.) та II студентській конференції «Психічне здоров'я особистості: актуальні проблеми теорії і практики» (м. Житомир, 19 листопада 2020 р.)

Результати дослідження висвітлено у 1 публікації:

1. Буря Л. Теоретичний аналіз поняття «релігійна толерантність. *Особистісне зростання: теорія і практика: Збірник наукових праць.* Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С. 15-17.

2. Буря Л. Психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету*. Випуск 13. Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020.

Структура та обсяг роботи: наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел, що нараховує 74 найменування. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок, з них 71 сторінка основного тесту, у роботі міститься 12 таблиць та 6 рисунків.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

3.1. Дослідження психологічних особливостей релігійної толерантності в юнацькому віці

3.1.1. Результати вивчення стереотипного образу

Для проведення дослідження психологічних особливостей релігійної толерантності нами було досліджено 70 осіб.

Визначення стереотипного образу за методикою «Приписування якостей» Д. Каца і К. Брейлі відкритого варіанту показало, що юнаки наділяють християн такими якостями як (див. Таблиця 3.1.1)

Таблиця 3.1.1.1

Результати визначення стереотипного образу християн

Асоціація (якість)	Частота	Асоціація (якість)	Частота
Не дуже релігійні	2,6%	Вимогливість	0,8%
Корисливі	1,6%	Сліпа віра	1,6%
Занощиві	0,8%	Культизм	0,8%
Придирчиві	0,8%	Послідовність	1,6%
Прості	2,4%	Вірять в ангелів та демонів	0,8%
Добрі	17,5%	Чуйні	4%
Егоїстичні	1,6%	Розсудливі	0,8%
Доброзичливі	2,6%	Відповідальні	2,4%
Фанатичні	2,4%	Набожні	2,6%
Нав'язливі	1,6%	Прощення	0,8%
Умиротворені	0,8%	Турботливі	0,8%

Суєвірні	0,8%	Люблячі	0,8%
Милосердні	10,4%	Упередженість	1,2%
Емпатійні	1,6%	Чистота	0,8%
Толерантні	2,4%	Привітливність	0,8%
Адекватні	0,8%	Праведність	0,8%
Осудні	0,8%	Покірність	4,4%
Вміння прощати	1,6%	Вихованість	0,8%
Смиренні	2,6 %	Ввічливість	1,6%
Взаємодопомога	2,6%	Віруючі	1,6%
Вірність	2,6%	Надійні	0,8%
Чесність	5,6%	Оптимістичні	0,8%
Сила духу	0,8%	<i>Кількість: 125</i>	

За результатами частотного аналізу можна побачити, що більшість якостей досить різноманітні, проте деякі якості є повторюваними, що може свідчити про певну сформованість гетеростереотипного образу християн у юнаків, наявність певного ставлення до цієї релігії, релігійного досвіду, розвиненого абстрактного мислення, котре є не надто стереотипізованим.

Всього нараховано 125 асоціацій. Проаналізувавши результати, ми виявили, що найбільш поширеними є такі якості та характеристики як: «добрі» (17,5%), «милосердні» (10,4%) та «чесні» (5,6 %), також «не дуже релігійні», «вірні», «смиренні», «готові допомогти» по (2,6%). Домінування саме цих асоціацій можна пояснити тим, що опитані є представниками християнства.

Проте незважаючи, що більшість асоціацій носять позитивний або нейтральний характер, присутні асоціації, які виражають негативне ставлення до представників цієї релігії, наприклад, «не дуже релігійні», «корисливі», «егоїстичні», «заноциві», «предирчиві», «нав'язливі», «упередженість». Це може бути пов'язане з тим, що юнаки знаходяться в такому мікросоціумі, котрий не є релігійно толерантним, можливо, тому що сімейне виховання надало такий приклад приклад пріоритетів, до котрих не входять релігійні.

Виділені асоціації (якості) можна об'єднати в декілька категорій (Табл. 3.1.2).

Таблиця 3.1.1.2

Групування асоціацій (якостей) стереотипного образу християн

Категорія	Асоціації
Позитивні якості та характеристики	Доброзичливі, милосердні, емпатійні, толерантні, умиротворені, вміння прощати, взаємодопомога, вірність, чесність, сила духу, чуйні, відповідальні, розсудливі, турботливі, люблячі, чистота, привітливості, праведність, вихованість, ввічливість, надійні, віруючі, оптимістичні, адекватні, набожні.
Нейтральні якості та характеристики	Вірять в ангелів і демонів, прості, фанатичні, суєвірні, смиренні, послідовність, покірність,
Негативні якості та характеристики	Сліпа віра, не дуже релігійні, корисливі, егоїстичні, занози́ві, предирчиві, нав'язливі, осудні, вимогливість, упередженість.
Нетипові поняття	Культизм.

Було виділено 4 категорії, серед яких такі як: позитивні, нейтральні, негативні якості та характеристики та нетипові поняття. Найпопулярнішою є категорія, котра містить позитивні якості та характеристики – 25 асоціацій. Категорії нейтральні та негативні містять по 7 та 9 асоціацій відповідно. Тобто стереотипне представлення образу християнина містить як позитивні, так і негативні характеристики, така закономірність може бути пояснена добре розвиненим аналітичним мисленням у юнацькому віці.

Найменш популярною є категорія нетипові поняття, що включає в себе поняття «культизм», котре не є якістю/ характеристикою, а містить в собі інше значення.

Визначення стереотипного образу мусульман показало, що юнаки наділяють їх такими якостями (див. Таблиця 3.1.3)

Таблиця 3.1.1.3

Результати визначення стереотипного образу мусульман

Асоціація	Частота	Асоціація	Частота
-----------	---------	-----------	---------

(якість)		(якість)	
Віруючі	3,6%	Таємничість	0,9%
Віддані	5,5%	Обов'язковість	0,9%
Запальні	0,95	Миролубство	0,9%
Фанатичні	9,0%	Милостивість	0,9%
Диктатори	0,9%	Чесність	1,85
Поважні до сімейних цінностей	0,9%	Покірність	3,6%
Схильні до насильства	0,9%	Стриманість	0,9%
Строгість	8,1%	Лаконічність	0,9%
Багатожонство	1,8%	Порядність	1,8%
Вірність своїй вірі	7,3%	Вихованість	1,8%
Показушицтво	0,9%	Радикальність	2,7%
Смиренні	1,8%	Резстрашність	0,9%
Віра в єдиного бога	0,9%	Егоїстичність	0,9%
Нетерпимість до інших	0,9%	Консерватизм	0,9%
Категоричність	0,9%	Відчайдушність	0,9%
Толерантність	0,9%	Спокійні	0,9%
Сучасні	0,9%	Сліпо віруючі	0,9%
Вірність	9,0%	Нав'язливі	0,9%
Войовничі	0,9%	Освіченість	0,9%
Неупереджені	0,9%	Рішучість	0,9%
Терроризм	0,9%	Мужність	1,8%
Тоталітарні	0,9%	Благодійність	0,9%
Самопожертва	1,8%	Пунктуальність	0,9%
Погане ставлення до жінок	0,9%	Погане відношення до шлюбу	0,9%
Догматизм	0,9%	Безвідповідальність щодо сім'ї	0,9%
Захист жінок	0,9%	Наглисть	0,9%
Жорсткість у Дотриманні обрядів	4,5%	Мстивість	0,9%
Доброта	1,8%	Зарозумілість	0,9%
Самоконтроль	0,9%	Імпульсивність	0,9%
Закритість	0,9%	Суворість (3)	2,7%
		Кількість: 110	

За результатами частотного аналізу можна побачити, що більшість якостей/характеристик є досить різноманітними, проте деякі якості є повторюваними що може слугувати свідченням певну сформованість гетеростереотипного образу мусульман у юнаків, наявність певного ставлення до цієї релігії, релігійного досвіду, розвиненого абстрактного мислення, котре є не надто стереотипізованим.

Всього нараховано 110 асоціацій. Проаналізувавши результати, нами було виявлено, що найпоширенішими є такі як: вірність (9%) та фанатичність (9%), строгість (8, 1%), вірність своїй вірі (7, 3%), жорсткість у дотриманні обрядів (4,5%). Домінування таких якостей у стереотипному представлені образу мусульман юнаками, може бути обумовлено тим, що релігія Іслам означає покірність, та представники цієї релігії чітко слідують релігійним догмам.

Образ мусульман включає в себе як позитивні так і негативні представлення про представників цієї релігії. Це можна пояснити ти, що юнаки проектують ці якості крізь призму традицій та ментальності, поширивши стереотипний образ на усіх представників цієї релігії.

Виділені асоціації (якості) можна об'єднати в декілька категорій (Табл. 3.1.4).

Таблиця 3.1.1.4

Групування асоціацій (якостей) стереотипного образу мусульман

Категорії	Асоціації
Позитивні	Віруючі, віддані, поважні до сімейних цінностей, смиренні, толерантність, вірність, неупереджені, захист жінок, доброта, доброчесність, самоконтроль, миролюбство, милостивість, чесність, порядність, вихованість, відчайдушність, освіченість, благодійність,
Нейтральні	Віра в єдиного Бога, фанатичні, сучасні, догматизм, таємничість, обов'язковість, покірність, стриманість, лаконічність,

	безстрашність, консерватизм, спокійні, рішучість, мужність, пунктуальність.
Негативні	Запальні, диктатори, схильні до насильства, нетерпимість до інших, категоричність, войовничі, тоталітарні, погане ставлення до жінок, закритість, радикальність, егоїстичність, сліпа віра, нав'язливі, погане відношення до шлюбу, безвідповідальні щодо сім'ї, наглисть, мстивість, зарозумілість, імпульсивність, суворість. ²⁰
Нетипові поняття	Багатожонство, тероризм.

Було виділено 4 категорії, серед яких такі як: позитивні, нейтральні, негативні якості та характеристики та нетипові поняття. Найпопулярнішою є категорія, котра містить негативні якості та характеристики – 20 асоціацій, проте категорія позитивні, включає в себе – 19 асоціацій. Категорія нейтральні – 15 асоціацій. Тобто стереотипне представлення образу мусульман християнами містить як позитивні, так і негативні характеристики, така закономірність може бути пояснена добре розвиненим аналітичним та критичним мисленням у юнацькому віці.

Найменш популярною є категорія нетипові поняття, що включає в себе поняття «багатожонство», «тероризм», котрі не є якістю/ характеристикою представників цієї релігійної групи.

Визначення стереотипного образу будистів показало, що юнаки наділяють їх такими якостями (див. Таблиця 3.1.5).

Таблиця 3.1.1.5

Результати визначення стереотипного образу буддистів

Асоціація (якість)	Частота	Асоціація (якість)	Частота
Спокійні	16,9%	Медитація	0,8%
Відстороненні	0,8%	Любов до всього	0,8%
Відчужені	1,5%	Виваженість	1,5%
Терпиліві	2,3%	Самопожертва	2,3%
Меланхолійні	0,8%	Мудрість	2,3%
Просвітлені	0,8%	Істинність	1,5%
Гармонійні	6,2%	Справедливість	0,8%
Харі крішна	0,8%	Духовність	1,5%

Толерантність	3,0%	Вірність	0,8%
Самопізнання	0,8%	Дбайливість	0,8%
Нірвана	1,5%	Освічені	1,5%
Пізнання душі	0,8%	Відданість	1,5%
Благочесні	0,8%	Чесність	1,5%
Строгі погляди	1,5%	Раціональність	1,5%
Поблажливі	0,8%	Возвышенность	0,8%
Наукові	0,8%	Легкість	0,8%
Критично мислячі	0,8%	Миролюбиві	0,8%
Відкритість	2,3%	Щасливі	0,8%
Недоторканість	0,8%	Радісні	0,8%
Свободні	0,8%	Смирення	0,8%
Умиротворення	2,3%	Любов до людей	0,8%
Доброта	5,3%	Віра в людей	0,8%
Прородолюбиві	3,1%	Покірність	0,8%
Строгі	0,8%	Пацифізм	0,8%
Врівноваженість	5,3%	Нейтральність	2,3%
Зосередженість	0,8%	Дисциплінованість	0,8%
Світла душа	0,8%	Трудолюбивість	0,8%
Рівновага	0,8%	Щедрість	0,8%
Незалежність	0,8%	Взаєморозуміння	0,8%
Повага до віри	0,8%	Впевненість	0,8%
			Кількість: 130

За результатами можна побачити, що більшість якостей/характеристик є досить різноманітними, проте деякі якості є повторюваними що може слугувати свідченням певну сформованість гетеростереотипного образу буддистів у юнацькому віці, а тако ж розвиненого абстрактного мислення, котре є не надто стереотипізованим.

Всього нараховано 130 асоціацій. Проаналізувавши результати, нами було виявлено, що найпоширенішими є такі як: спокійність (16,9%), гармонійність (6,2%), доброта (5,3%), врівноваженість (5,3%). Домінування саме таких якостей, можна пояснити головною особливістю релігії Буддизму, а саме не завдавати шкоди живим істотам. Буддизм вчить робити добрі та вмілі вчинки, уникати вчинків злих та невмілих, а також очищувати та розвивати розум.

В образі буддистів домінують позитивні якості та характеристики, що є свідченням, що юнаки проєктують ці якості крізь призму традицій та ментальності, поширивши стереотипний образ на усіх представників цієї релігії.

Виділені асоціації (якості) можна об'єднати в декілька категорій (Табл. 3.1.6).

Таблиця 3.1.1.6

Групування асоціацій (якостей) стереотипного образу буддистів

Категорії	Асоціації
Позитивні	Осяяні, гармонійні, самопізнання, благочесні, поблажливі, відкритість, свободні, умиротворення, добро, природолюбіві, світла душа, врівноважені, зосереджені, любов до всього, виваженість, мудрість, самопожертва, істинність, справедливість, духовність, вірність, дбайливість, освіченість, відданість, вірність, чесність, миролюбиві, щасливі, радісні, любов до юдей, смирення, віра в людей, пацифізм, трудолюбивість, щедрість, взаєморозуміння, повага до віри.
Нейтральні	Спокійні, меланхолійні, пізнання душі, строгість у традиціях, наукові, критично мислячі, недоторканість, строгі, незалежність, раціональність, легкість, покірність, нейтральність, дисциплінованість, впевненість.
Негативні	Відчужені, відсторонені.
Нетипові поняття	Харі крішна, нірвана, медитація.

Було виділено 4 категорії, серед яких такі як: позитивні, нейтральні, негативні якості та характеристики та нетипові поняття. Найпопулярнішою є категорія, котра містить позитивні якості – 37, нейтральні – 17 асоціацій, негативні – 2 асоціації. Тобто стереотипне представлення образу буддистів християнами містить переважно позитивні характеристики, така закономірність може бути пояснена знаннями юнаків про головні засади релігії буддистів, тобто незавдання шкоди та помірності.

Категорія нетипові поняття, що включає в себе поняття «харі крішна», «нірвана», «медитація», котрі не є якістю/ характеристикою представників цієї релігійної групи.

Визначення стереотипного образу іудеїв показало, що юнаки наділяють їх такими якостями (див. Таблиця 3.1.7).

Таблиця 3.1.1.7

Результати визначення стереотипного образу іудеїв

Асоціація (якість)	Частота	Асоціація (якість)	Частота
Дивні	0,9%	Традиційність	0,9%
Фанатичні	4,3%	Боголюбство	0,9%
Віра в свою перевагу над іншими	0,9%	Милосердність	1,7%
Невразиві	0,9%	Миролубство	0,9%
Скупі	11,3%	Спокій	0,9%
Вірні своїй вірі	3,5%	Відданість	2,6%
Вірність	4,3%	Правильні	0,9%
Строгі	6,9%	Символізм	0,9%
Ортодоксальні	0,9%	Стримані	0,9%
Віра в єдиного бога	0,9%	Небагатослівні	0,9%
Холоднокровність	0,9%	Ввічливі	2,6%
Самообладання	0,9%	Порядні	0,9%
Толерантні	0,9%	Застарілі норми	0,9%
Терпимі	0,9%	Розумні	0,9%
Науково мислячі	0,9%	Егоїстичні	0,9%
Мудрі	1,7%	Відверті	0,9%
Хитрі	4,3%	Добрі	0,9%
Канонність	2,6%	Відповідальні	2,6%
Строгість	2,6%	Життєрадісні	0,9%
Правильні	0,9%	Підпорядковують інших	1,7%
Рівність	0,9%	Сліпа віра	0,9%
Кіпа	0,9%	Нав'яливі	0,9%
Посміхаються	0,9%	Освічені	0,9%
Закриті	0,9%	Самопожертва	0,9%
Нонконформісти	0,9%	Сімейня	0,9%
Унікальне бачення світу	0,9%	Релігійні	0,9%

Продовження табл. 3.1.1.7

Кошерні	0,9%	Практичні	0,9%
Не люблять жінок	1,7%	Бережливі	0,9%
Консерватизм	0,9%	Самолюбиві	2,6%
Принциповість	0,9%	Набожні	0,9%
Скурпульозність	0,9%	Меркантильність	2,6%
Богобоязливі	0,9%	Послідовні	0,9%
Кількість : 115			

За результатами частотного аналізу можна побачити, що більшість якостей/ характеристик є досить різноманітними, проте деякі якості є повторюваними, що може слугувати свідченням про певну сформованість геотеростереотипного образу іудеїв у юнаків, наявність певного ставлення до цієї релігії, релігійного досвіду, розвиненого абстрактного та критичного мислення, котре є не надто стереотипізованим.

Всього нараховано 115 асоціацій. Проаналізувавши результати, нами було виявлено, що юнаки наділяють іудеїв якостями як скупість (11,3%), строгість (6,9%), хитрість (4,3%), фанатичність (4,3%). Домінування таких якостей у стереотипному представленні образу іудеїв юнаками, може бути обумовлено тим, юнаки знаходяться в такому мікросоціумі, в якому сформувався досить типовий стереотипізований образ представника іудаїзму, котрий включає в себе стереотип образу представлення єврейського народу в цілому, котрий відповідно цієї релігії був обраний для здійснення особливого завдання.

Образ іудеїв, свідомості юнаків, включає в себе як позитивні так і негативні представлення про представників цієї релігії. Це можна пояснити тим, що юнаки проєктують ці якості крізь призму традицій та ментальності, поширивши стереотипний образ на усіх представників цієї релігії.

Виділені асоціації (якості) можна об'єднати в декілька категорій (Табл. 3.1.8).

Таблиця 3.1.1.8

Групування асоціацій (якостей) стереотипного образу іудеїв

Категорії	Асоціації
Позитивні	Самообладання, толерантні, терпимі, науково мислячі, мудрі, правильні, рівність, принциповість, скрупульозність, традиційність, милосердність, відданість, ввічливі, порядні, розумні, відверті, добрі, відповідальні, життєрадісні, освідчені, сімейні, релігійні, практичні, бережливі, самопожертва.
Нейтральні	Дивні, фанатичні, віра в єдиного Бога, ортодоксальні, невразливі, хитрі, каноність, строгість, нонконформісти, унікальне бачення світу, кошерні, консерватизм, боголюбство, спокійні, стримані, правильні, небагатослівні, застарілі норми, богобоязливі, послідовні, набожні.
Негативні	Віра в свою перевагу над іншими, холоднокровні, скупі, закриті, не любов до жінки, егоїстичні, підпорядковують інших, нав'язливі, самолюбиві, меркантильні,
Нетипові поняття	Кіпа.

Було виділено 4 категорії, серед яких такі як: позитивні, нейтральні, негативні якості та характеристики та нетипові поняття. Найпопулярнішою є категорія, котра містить позитивні якості – 25 асоціацій, нейтральні – 20 асоціацій, негативні – 10 асоціації. Тобто стереотипне представлення образу іудеїв християнами містить як позитивні, так і негативні характеристики, така закономірність може бути пояснена розвиненим критичним та аналітичним мисленням юнаків.

Категорія нетипові поняття, що включає в себе поняття « кіпа», котре не є якістю представників цієї релігійної групи.

Отже, проаналізувавши отримані результати, можна зробити висновок, що в юнацькому віці існують стереотипні уявлення про представників інших релігійних спільнот, котрі наділяються певними позитивними та негативними якостями/характеристиками в контексті культурних та міжетнічних відносин.

3.1.2. Результати вивчення рівнів видів релігійної толерантності

Під час дослідження видів толерантності юнаків за опитувальником «Індекс толерантності» (Див. Додаток 1) було виявлено, що 6% досліджуваних має високий рівень толерантності, 91% опитаних має середній рівень толерантності та лише 3% відсотки юнаків мають низький рівень.

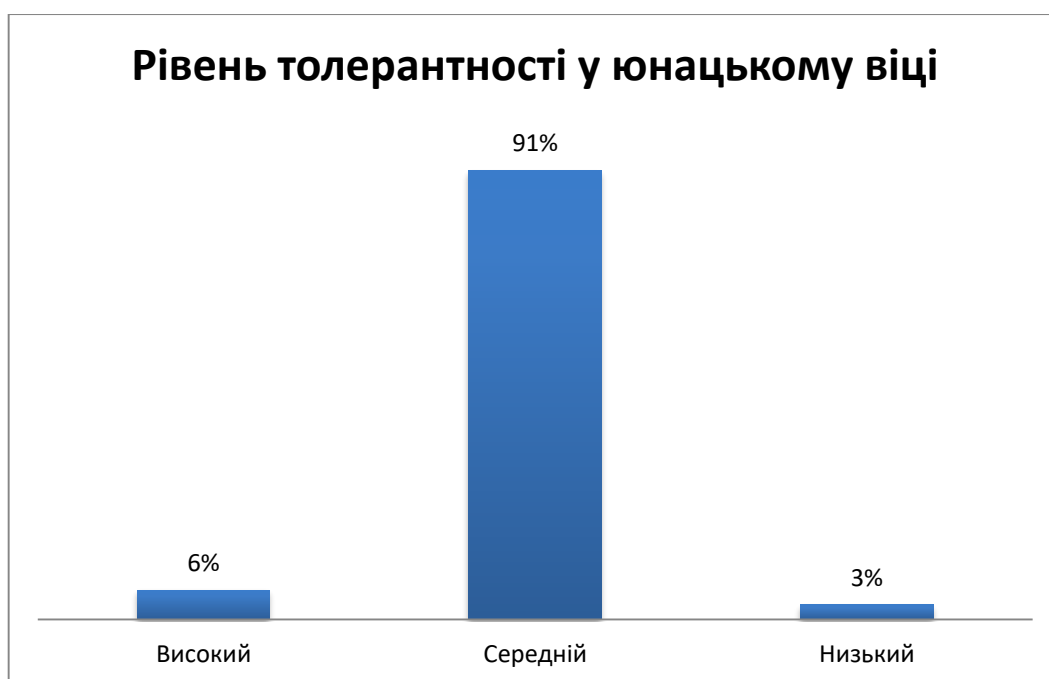

Рис 3.1.1.1. Рівень толерантності у юнацькому віці

Для юнаків, з високим рівнем толерантності яскраво виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі, можуть свідчити про розмивання у людини "кордонів толерантності", пов'язаному, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості.

Для респондентів, які мають середній рівень, тобто для більшості юнаків у нашому випадку, характерним є поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

Низький рівень толерантності є свідченням високої інтолерантності юнаків і наявності у них виражених інтолерантних установок по відношенню до навколишнього світу і людям.

Для якісного аналізу аспектів толерантності нами було використано поділ на субшкали, такі як: модифікована шкала релігійної толерантності, соціальної толерантності та толерантність як риса особистості.

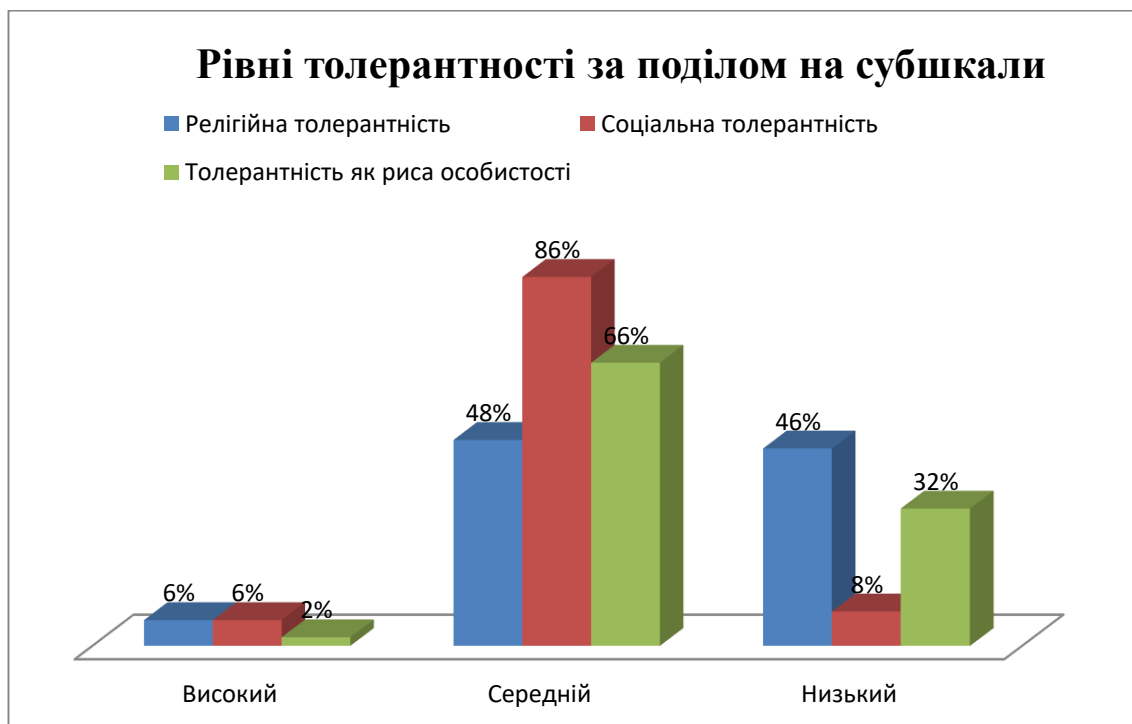

Рис 3.1.1.2. Показники толерантності у юнацькому віці

За результатами по субшкалі релігійної толерантності нами було отримано такі результати 6% юнаків мають високий рівень, для якого характерним є толерантне ставлення людини до представників інших релігійних груп і установки в сфері міжкультурної взаємодії. Середній рівень є вираженим у 48% юнаків, для якого властивими є толерантні та інтолерантні

установки в ставленні до інших релігійних груп, залежно від різних чинників впливу, 46% опитаних мають низький рівень релігійної толерантності, який визначає неприйняття інших конфесійних груп, нерозумінні, неприйнятті та не толерантному ставленні до таких осіб. Тобто не сприймання інших форм прояву віри у різних конфесійних групах. У межах своєї конфесії такі респонденти можуть не дотримуватися певних заборон та з неповагою ставитися до тих осіб, що їх дотримуються.

Результати по шкалі соціальної толерантності є наступними: 6% респондентів мають низький високий рівень, що є свідченням прояву толерантного ставлення до різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також толерантних установок юнаків відносно до соціальних процесів. Середній рівень мають 86%, що є переважною більшістю опитаних, для них характерною є установка толерантне та інтолерантне ставлення до соціальних груп та соціальних процесів, яке може залежати від впливу різних чинників та особистої думки досліджуваних. В першу чергу юнаки звертають увагу не на взаємодію з людиною, а на її соціальний статус, не проявляють толерантне ставлення до всього свого оточення. Респонденти можуть конфліктувати зі співрозмовником, не дослухатися до думки інших, тому що думка інших для них не є референтною. Низький рівень є притаманним для 8%, що характеризує інтолерантне ставлення до соціальних груп та соціальних процесів, тобто повне не прийняття.

Результати за субшаколою толерантність як риса особистості показали, що лише 2% юнаків мають високий рівень по цій шкалі, тобто мають особистісні риси, установки та переконання, котрі визначають толерантне ставлення до навколишнього світу. Більше половини, а саме 66% опитаних мають середній рівень, для якого характерним є толерантні та інтолерантні установки та переконання у ставленні до суспільства. Сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження та самовиявлення людської особистості, котре характеризується вибіркоким толерантним ставленням, залежно від впливу різних чинників. Низький рівень

мають 32% респондентів, що є свідченням того що, юнаки намагаються підкреслити власні риси, а не виробити певну установку для власних дій, тому що такі респонденти будуть переконані в тому, що проявляти толерантне ставлення не можливо до особи не можливо, якщо в неї наявні негативні особистісні риси. Тобто це є певний шаблон, який був нав'язаний особі кимось, або вона сама його створила.

Отже, у юнацькому віці домінуючим є середній рівень толерантності. Субшкальний аналіз показав, що переважна більшість юнаків мають середній рівень соціальної толерантності, толерантності як риси особистості та релігійної толерантності. Проте слід зауважити, що показник низького рівня за субшкалою релігійна толерантність є майже однаковим із середнім рівнем.

3.1.3. Результати визначення рівня релігійної толерантності

Визначення рівня толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» (Див. Додаток 2) показало, що високий рівень мають 33% досліджуваних, середній – 61%, низький – 6%.

Рис. 3.1.1.3. Рівень релігійної толерантності у юнацькому віці

З огляду на вище наведені відсотки, ми можемо спостерігати, що домінуючим, тобто найяскравіше вираженим є середній рівень толерантності, котрий характеризується вибіркоким толерантним ставленням, залежно від впливу різних чинників. Досліджуванні розуміють потребу толерантного ставлення, але не завжди його дотримуються. Толерантне ставлення в юнацькому віці, зазвичай, уже сформоване, тобто досліджувані мають певну тактику та навички взаємодії з іншими людьми. Тобто досліджувані уже обрав стратегію поведінки щодо ставлення до представників інших конфесій. Ця тактика може виступати як негативна та проявлятися в різного роду конфліктах, а може як позитивна – прийняття та цікавість до представників інших конфесій.

Високий рівень може бути наявним у респондентів, котрі мають досвід спілкування з особами різних конфесій, такими особами можуть бути знайомі, друзі чи родичі.

Низькому рівню притаманним є відсутність толерантного ставлення, тобто такі особи проявляють повну неповагу до думки, цінностей, та поведінки інших, можуть навмисне провокувати конфлікти через небажання приймати та враховувати чужі інтереси, цінності переконання тощо. Особи, котрі мають низький рівень релігійної толерантності можуть мати проблеми у взаємодії з оточуючими.

Отримані результати ми можемо пояснити тим, що у юнацькому віці фокус ціннісних орієнтацій концентрується в першу чергу на особистому житті та індивідуальних цінностях, тобто на здоров'ї, любові, хороших та вірних друзях, щасливому сімейному житті, матеріальному забезпеченні, самостійності, високих домаганнях, сміливості, твердій волі, нетерпимості до недоліків, а в другу чергу на етичних цінностях.

3.1.4. Результати виявлення проявів релігійної толерантності

Дослідження проявів релігійної толерантності юнаків за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» (Див. Додаток 2)

показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 44% юнаків, через емоційну близькість та прийняття – 12%, через пізнавальний інтерес – 16%, через конфліктність та ворожість – 28% юнаків.

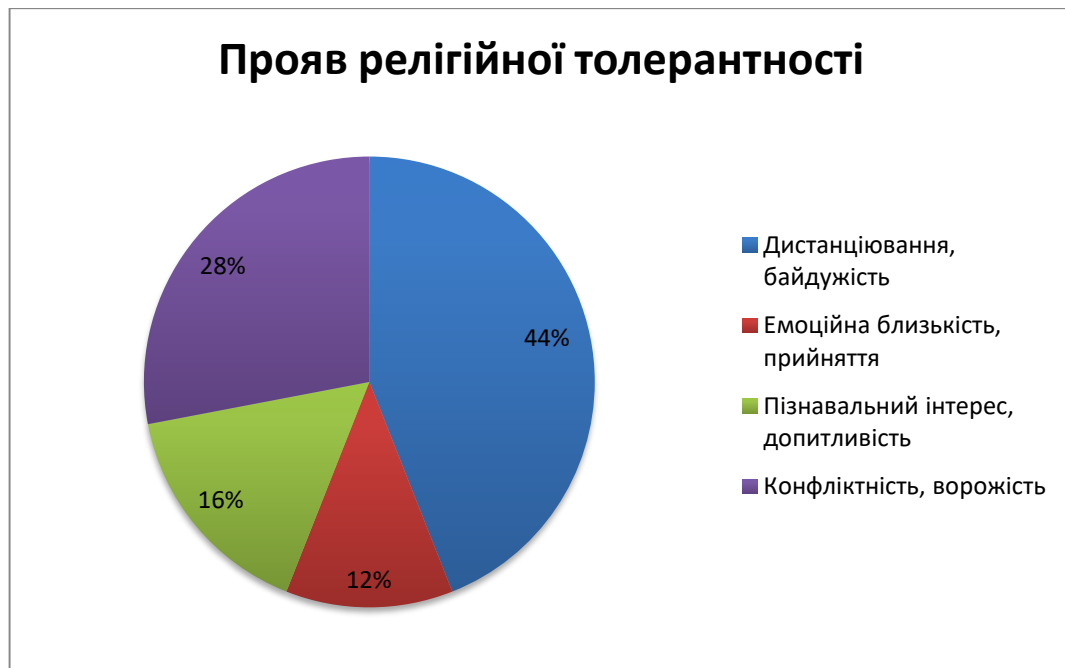

Рис 3.1.1.4. Психологічні прояви релігійної толерантності у юнацькому віці

Серед цієї вікової групи домінуючою є шкала « Дистанціювання, байдужість», що є свідченням того, що юнаки певною мірою відсторонені від представників інших конфесій, коло їхніх знайомих складається з одновірців. Такі особи знають про існування інших конфесій, проте відносяться до них байдужо, уникають іновірців, та не цікавляться іншими вірами, тому і не мають досвіду взаємодії з ними.

Наступною вираженою шкалою є « Конфліктність, ворожість», для якої характерним є негативне ставлення до іновірців, особи, котрим притаманний цей прояв релігійної толерантності можуть навмисне вступати в конфлікти та провокувати співрозмовника. Такі особи можуть заперечувати факт існування відмінної від своєї віри, і взагалі заперечувати та не приймати думки інших. Вони намагаються висміювати осіб, котрі мають інші релігійні погляди,

переконання, цінності, переконуючи оточуючих, що їхня віра не є релігійною, тобто неправдивою.

Шкали «Пізнавальний інтерес, допитливість», «Емоційна близькість, прийняття» мають приблизно однаковий відсоток вираженості.

Досліджувані, котрим притаманним є «Пізнавальний інтерес, допитливість» проявляють інтерес до інших конфесій, вони зацікавлені у спілкуванні з представниками іншої віри та з повагою ставляться до їхньої думки, цінностей, переконань тощо. Проявляють активність у спілкуванні, для отримання інформації, котра їх цікавить.

Для шкали «Емоційна близькість, прийняття» характерною особливістю є розуміння та прийняття іновірців, адекватне ставлення та вміння прийняти думку, віру, цінності інших осіб, навіть, якщо це суперечить власним поглядам та переконанням, приймають факт наявності різного прояву віри, тобто не заперечують існування різних конфесій.

3.1.5. Результати вивчення соціальної дистанції

За результатами методики «Шкала соціальної дистанції» (див. Додаток 3) нами було визначено ступінь соціальної дистанції і ставлення людей один до одного. Для діагностики можливої соціальної прийнятності респондентам було запропоновано оцінити представників таких релігій як: Християнство, Іслам, Буддизм, Іудаїзм.

Середнє арифметичне індексу соціальної дистанції стосовно християн - 1,6; мусульман - 3,7; буддистів - 3,1; іудеїв - 3,8. Нами було також пораховано інтегральний індекс релігійної дистанційованості (ІРД), котрий являє собою усереднене значення стосовно ставлення до представників усіх релігій, за винятком християн, який складає 3,5.

Оскільки отриманий показник не перевищує 4 балів (готовність допустити представників вказаної національності як членів родини, близьких друзів, сусідів – сфера міжособистісного спілкування), це свідчить про толерантне ставлення до представників цих релігійних груп.

Щодо відсоткового аналізу ставлення християн до представників власної релігії нами було отримано такі результати (Рис.3.6).

Рис. 3.1.1.5. Порівняння ставлення християн до представників релігій

Толерантне ставлення юнаків до християн становить 86%, до мусульман 46% юнаків ставляться толерантно, до буддистів – 58%, до іудеїв 42% юнаків ставляться толерантно. Толерантне ставлення є певним ступенем відкритості до безпосередніх контактів (сімейних, дружніх, сусідських, виробничих) і може розцінюватися як показник певного рівня толерантності. В парадигмі соціальної дистанційованості це значення інтерпретується як «свої».

Серед юнаків 12% відособлено ставляться до представників своєї релігії, тобто християнства, 34% та 32% юнаків ставлять відособлено до мусульман та буддистів відповідно та 40% юнаків відособлено ставляться до представників іудаїзму. Під відособленим ставленням ми маємо на увазі те, що юнаки в тій чи іншій мірі схильні до дистанційного відокремлення, і займають наступну позицію: «Нехай живуть в Україні, але мені б не хотілося вступати з ними в безпосередні контакти». Тобто даний відсоток юнаків, для представників

кожної із релігій відповідно, може інтерпретуватися як відсутність толерантності і означати, що юнаки сприймають їх як «не зовсім свої, але і не зовсім чужі».

Орієнтацію на ізолюваність християн мають 12% юнаків, ізолювано ставляться до мусульман 13% та іудеїв 13%, 8% відсотків респондентів ізолювано поводяться з представниками буддизму. Тобто саме такий відсоток які не бажають бачити представників цих релігійних груп в якості громадян своєї країни, але не заперечують, щоб вони відвідували Україну в якості гостей і туристів. Ставлення цих юнаків може інтерпретуватися як «досить чужі» і визначати схильність до ксенофобії. Ця прихована форма ксенофобії є свого роду прояв «толерантності» ксенофобів - «Взагалі, я не хочу з ними спілкуватися, але, добре вже, нехай приїжджають погостювати, якщо хочуть».

Ксенофобних установок у юнаків християн до представників власної віру не виявлено, проте 4% відсотки юнаків мають ксенофобні установки у ставленні до мусульман також 2% мають їх по відношенню до буддистів, та у 5% мають ксенофобні установки по відношенню до іудеїв.

Отже, оскільки індекс соціальної дистанції стосовно представників усіх релігій, а саме християн, мусульман, буддистів та іудеїв, не перевищує 4 балів, то можна говорити про толерантне ставлення юнаків християн до усіх вище перелічених релігійних груп. Проте слід зауважити, що зробивши частотний аналіз відповідей відносно кожної релігійної групи, за винятком християн, нами було помічено такі особливості, що юнаки християни краще ставляться до буддистів, ніж до мусульман та іудеїв.

3.2 Особливості взаємозв'язку між інтроспективною оцінкою рівня релігійності та рівнем релігійної толерантності

Під час проведення дослідження ми просили досліджуваних оцінити за шкалою від 1 до 5, наскільки кожен із них є релігійним, тобто рівень релігійності. також нами було виявлено рівні релігійної толерантності у юнацькому віці.

Визначивши дані по показниках рівня релігійності та рівня релігійної толерантності, логічно було б обчислити коефіцієнт кореляції результатів та виявити міру взаємозв'язку обох психологічних феноменів, дізнатися чи існує зв'язок між інтроспективною оцінкою релігійності та рівнем релігійної толерантності у юнацькому віці.

На даному етапі дослідження ми надали перевагу саме коефіцієнту кореляції Пірсона для обчислення статистичної значимості отриманих результатів дослідження.

Визначивши коефіцієнт кореляції релігійності та рівня релігійної толерантності нами було отримано показник 0,44.

Correlations (Spreadsheet4)	
Marked correlations are significant at $p < ,05000$	
N=70 (Casewise deletion of missing data)	
Variable	Рівень релігійної толерантності
Оцінка релігійності	0,44

Рис. 3.7. Коефіцієнт кореляції значень оцінки релігійності та рівня релігійної толерантності

Отже, коефіцієнт кореляції $r_{xy} = - 0,44$, отже існує помірний між оцінкою рівня релігійності та рівнем релігійної толерантності; зв'язок не випадковий, а статистично достовірний на рівні 99%.

3.3 Особливості формування толерантності у юнацькому віці

На розвиток толерантності молоді впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Із зовнішніх факторів, що перешкоджають процесу її формування в нашому суспільстві, в даний час відзначають наступні:

- відсутність в суспільстві усталених традицій різноманіття думок;
- розвинене у людей останнім часом почуття національного приниження, наростаюча залежність від інших країн;
- властиві багатьом молодим людям егоцентричні установки свідомості.

Егоцентризм - це бачення світу через призму тільки своїх інтересів, з точки зору, оцінюваної як виключно правильна. Багато хто не може навіть уявити собі, що перед ними інша культура зі своєю власною, особливою логікою мислення і поведінки. І часто намагаються проектувати на інших власні думки і якості.

Внутрішні чинники, які стримують розвиток толерантності, - агресивність, нестриманість, риси темпераменту, негативні форми самоствердження.

До факторів, що сприяють розвитку толерантності молоді, можна віднести ті, які пов'язані з процесом освіти (зростання свідомості сприйняття, формування світогляду, розширення кругозору, розвиток самосвідомості, становлення адекватної самооцінки) і місцем у соціальному житті.

В цілому релігійні або ж міжконфесійні конфлікти зберігають всі риси, властиві будь-яким конфліктам.

Спільними особливостями релігійних конфліктів є: «вибуховий» характер їх виникнення, тенденції до швидкої ескалації, тотальної мобілізації та використання сторонами конфлікту всіх наявних засобів і способів ведення боротьби, в тому числі і заборонених міжнародним правом - геноцид, створення концтаборів, депортація, «етнічні чистки», захоплення заручників, терористичні акції, масове мародерство, катування і т.п. [32].

Наразі існують багато досліджень з проблеми формування толерантності. Практично в кожному з них є програма, яка не тільки теоретично обґрунтована, а й емпірично перевірена з наукової точки зору. Розглянемо декілька із них.

Болотіна Т.В., Новикова Т.Г., Смирнов Н.К. «Культура миру, права людини, толерантність і миролюбність» [16].

Програма навчального курсу в обсязі 36 годин, котра розрахована на підлітків та юнаків. У пояснювальній записці до курсу автори відзначають, що у комплексі актуальних проблем сучасного світу проблема культури світу, прав людини, толерантності та ненасильства виступає як одна з найважливіших, рішення якої визначає майбутнє людства.

В двадцятому столітті посилилася міжнародна напруженість, підвищився рівень злочинності, насильства, тероризму. До теперішнього часу світ приголомшують збройні конфлікти, що мають расові та релігійні підґрунтя. Негативні явища особливо болісно позначаються на молоді, в середовищі якої швидкими темпами поширюються злочинність, жорстокість, насильство, бездуховність, культивуються примітивізм, аморалізм і користолобство.

У зв'язку з цим стає очевидним: якщо ми хочемо жити в світі, в якому дотримуються дотримуються права і свободи людини, в якому проблема толерантності буде не абстрактним ідеалом, а реальним фактом життєдіяльності всіх систем, важливо підняти рівень толерантності в нашому суспільстві. Потрібно допомогти людям побачити цінності прав людини, культури миру та толерантності, показати їх соціальну роль.

Все вищесказане визначило зміст курсу «Культура миру, права людини, толерантність і миролюбність», метою якого є виховання в молоді миролюбності, ненасильства, поваги до прав людини; заперечення насильницьких методів розв'язання соціальних конфліктів; гуманне ставлення до людей іншої національності, віросповідання, культури; розвиток здатності до прийняття і розуміння іншої людини.

Програма курсу складається із шести тем: культура світу, права людини, толерантність, насильство, миролюбність і миротворчість, конфліктологія.

Солдатова Г. У., Шайгерова Л.А., Шарова О.Д. Вчимося толерантності: програма тренінгу для підлітків та юнаків [5].

Програма містить три блоки. Перший має назву «Поняття толерантності» та складається із трьох занять. Основними завданнями блоку

є: - ознайомлення з поняттями «толерантність», «толерантна особистість», «межі толерантності»;

- обговорення проявів толерантності та нетерпимості в суспільстві.

Другий блок – «Толерантність по відношенню до себе і до учасників групи» складається із трьох занять. Основними завданнями блоку є: - розвиток почуття власної гідності і вміння поважати гідність інших;

- усвідомлення різноманіття проявів особистості кожного учасника в груповій взаємодії;

- розвиток здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок позитивного внутрішнього діалогу про самого себе;

- формування позитивного ставлення до свого народу; - підвищення самооцінки через отримання позитивного зворотного зв'язку і підтримки від групи.

Третій блок «Толерантність по відношенню до інших», складається із трьох занять. Основними завданнями якого є: - навчання конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів і переживань без конфліктів і насильства;

- розвиток соціальної сприйнятливості, соціального уяви, довіри, вміння вислуховувати іншу людину, здатності до емпатії, співчуття, співпереживання;

- розвиток комунікативних навичок, що зміцнюють соціальні зв'язки;

- навчання міжкультурному розумінню і толерантному поведженню в міжетнічних відносинах.

Еліасберг Н.І., Сунгурова Г.А., Нерознак Д.А. До толерантності - крок за кроком [71].

Програма складається з двох частин. Перша має назву «Ми всі різні. Взаємоповага і згоду - радість добрих відносин між людьми». Друга - «Право людини на життя, свободу і гідність. Небезпека нетерпимості та екстремізму».

Останнім часом проблема толерантності піднімається рідше. Проте це не є свідченням того, що вона є вирішеною. Нині проблема толерантності набуває міжкультурний, міжетнічний, міжконфесійний характер. Пов'язано це з тим, що кожен етнос в нашій країні претендує на свій культурний простір. Потрібно будувати спільний простір і дотримуватись загальних норм. Сформувавши толерантність у підростаючого покоління ми можемо за допомогою описаних вище програм.

Висновок до розділу 3

Проведене емпіричне дослідження особливості релігійної толерантності у юнацькому віці дозволяє зробити наступні висновки:

1. В юнацькому віці існують стереотипні уявлення про представників інших релігійних спільнот, котрі наділяються певними позитивними та негативними якостями/характеристиками в контексті культурних та міжетнічних відносин.

2. Під час дослідження видів толерантності юнаків за опитувальником «Індекс толерантності» було виявлено, що 6% досліджуваних має високий рівень толерантності, 91% опитаних має середній рівень толерантності та лише 3% відсотки юнаків мають низький рівень. По субшкалі релігійної толерантності нами було отримано такі результати 6% юнаків мають високий рівень, середній рівень є вираженим у 48% юнаків, 46% опитаних мають низький рівень. Результати по шкалі соціальної толерантності є наступними: 6% респондентів мають низький високий рівень, середній 86%, низький притаманний 8% юнаків. Результати за субшаколою толерантність як риса особистості показали, що 2% юнаків мають високий рівень, 66% юнаків мають середній рівень та 32% мають низький рівень.

3. Визначення рівня толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 33% відсотків досліджуваних, середній – 61%, низький – 6%.

4. Дослідження проявів релігійної толерантності юнаків за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне 44% юнаків, через емоційну близькість та прийняття – 12%, через пізнавальний інтерес – 16%, через конфліктність та ворожість – 28% юнаків.

5. Індекс соціальної дистанції стосовно представників усіх релігій, а саме християн, мусульман, буддистів та іудеїв, не перевищує 4 балів, то можна говорити про толерантне ставлення юнаків християн до усіх вище перелічених релігійних груп. Проте слід зауважити, що зробивши частотний аналіз відповідей відносно кожної релігійної групи, за винятком християн, нами було помічено такі особливості, що юнаки християни краще ставляться до буддистів, ніж до мусульман та іудеїв.

6. Існує помірний кореляційний зв'язок між інтроспективною оцінкою рівня релігійності та рівнем релігійної толерантності.

7. Існують багато досліджень з проблеми формування толерантності. Практично в кожному з них є програма, яка не тільки теоретично обґрунтована, а й емпірично перевірена з наукової точки зору. Нині проблема толерантності набуває міжкультурний, міжетнічний, міжконфесійний характер. Пов'язано це з тим, що кожен етнос в нашій країні претендує на свій культурний простір.

8. Визначено такі психологічні особливості релігійної толерантності в юнацькому віці як : переважно середній рівень толерантності з проявами байдужості та ворожості, стереотипність образу представників інших конфесій має позитивні та негативні якості, юнаки краще ставляться до буддистів, ніж до мусульман та іудеїв, що частково підтверджує нашу гіпотезу.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження психологічних особливостей релігійної толерантності юнаків дає можливість зробити наступні висновки:

1. Релігійна толерантність – це чемне ставлення як до осіб іншої релігії, так і до релігійної віри загалом. Поняття релігійної толерантності частіше розуміється не як толерантність до поглядів, віри і поведінки конкретної людини або групи людей, а як толерантність до самого віросповідання. Релігійна толерантність означає відсутність образливих дій та висловлювань щодо представників іншої релігійної традиції, які були б спрямовані на обмеження прав і свободи віросповідання та відправлення культу.

Залежно від об'єкта прояви релігійної толерантності поділяються на ставлення до представників іншої віри, представників інших конфесій, віруючих до сектантських рухів, віруючих до невіруючих.

Механізми забезпечення релігійної терпимості поділяються на негативні, які передбачають байдужість до релігійно-конфесійних ідей і цінностей іновірців, та позитивні, які передбачають знання, прийняття і повагу релігійно-конфесійних ідей і системи цінностей іновірців.

Релігійна інтолерантність (нетерпимість) – це негативне ставлення до віруючих іншої релігійної спільноти, котре може виражатися в обмеженні їхніх прав.

2. У запропонованій теоретичній моделі психологічних особливостей релігійної толерантності у юнацькому віці ми припускаємо, що у юнаків є актуалізованими риси інтолерантності. У юнацькому віці на формування релігійної толерантності впливає сім'я, виховання, освітнє середовище, гендерні відмінності та релігійні установки.

3. З метою визначення психологічних особливостей релігійної толерантності юнаків нами було використано методи: теоретичні – аналіз

літератури для уточнення дефініцій “толерантність”, “релігійна толерантність”, порівняння, узагальнення теоретичних та емпіричних даних; емпіричні - методика приписування якостей (відкритий варіант), опитувальник «Індекс толерантності» Г.У.Солдатова, О.О. Кравцової, опитувальник «Релігійна толерантність у сучасному світі» Т.А. Волкова, опитувальник «Прояви релігійної толерантності», впроваджений та апробований програмою «Культура добрососедства», методика «Шкала соціального дистанціювання» Е. Богардуса.

4. В юнацькому віці існують стереотипні уявлення про представників інших релігійних спільнот, котрі наділяються певними позитивними та негативними якостями/характеристиками в контексті культурних та міжетнічних відносин.

Під час дослідження видів толерантності юнаків за опитувальником «Індекс толерантності» було виявлено, що 6% досліджуваних має високий рівень толерантності, 91% опитаних має середній рівень толерантності та лише 3% відсотки юнаків мають низький рівень. По субшкалі релігійної толерантності нами було отримано такі результати 6% юнаків мають високий рівень, середній рівень є вираженим у 48% юнаків, 46% опитаних мають низький рівень. Результати по шкалі соціальної толерантності є наступними: 6% респондентів мають низький високий рівень, середній 86%, низький притаманний 8% юнаків. Результати за субшаколою толерантність як риса особистості показали, що 2% юнаків мають високий рівень, 66% юнаків мають середній рівень та 32% мають низький рівень.

Визначення рівня толерантності за опитувальником «Релігійна толерантність в сучасному суспільстві» показало, що високий рівень мають 33% відсотків досліджуваних, середній – 61%, низький – 6%.

Дослідження проявів релігійної толерантності юнаків за опитувальником «Прояви релігійної толерантності» показало, що вираження релігійної толерантності шляхом дистанціювання та байдужості притаманне

44% юнаків, через емоційну близькість та прийняття – 12%, через пізнавальний інтерес – 16%, через конфліктність та ворожість – 28% юнаків.

Індекс соціальної дистанції стосовно представників усіх релігій, а саме християн, мусульман, буддистів та іудеїв, не перевищує 4 балів, то можна говорити про толерантне ставлення юнаків християн до усіх вище перелічених релігійних груп. Проте слід зауважити, що зробивши частотний аналіз відповідей відносно кожної релігійної групи, за винятком християн, нами було помічено такі особливості, що юнаки християни краще ставляться до буддистів, ніж до мусульман та іудеїв.

Існує помірний кореляційний зв'язок між інтроспективною оцінкою рівня релігійності та рівнем релігійної толерантності.

5. Існують багато досліджень з проблеми формування толерантності. Практично в кожному з них є програма, яка не тільки теоретично обґрунтована, а й емпірично перевірена з наукової точки зору. Нині проблема толерантності набуває міжкультурний, міжетнічний, міжконфесійний характер. Пов'язано це з тим, що кожен етнос в нашій країні претендує на свій культурний простір.

Визначено такі психологічні особливості релігійної толерантності в юнацькому віці як : переважно середній рівень толерантності з проявами байдужості та ворожості, стереотипність образу представників інших конфесій має позитивні та негативні якості, юнаки краще ставляться до буддистів, ніж до мусульман та іудеїв, що частково підтверджує нашу гіпотезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій М. Безальтернативність багатоконфесійності. *Людина і світ*. 2004. № 5. С. 21–25.
2. Бабій М.Ю. Міжконфесійні конфлікти у контексті взаємовідносин етноконфесійних ідентичностей. К.: *Наукова думка*, 2006. С. 216-217
3. Балл Г. О. Про співвідношення принципності і толерантності. *Педагогіка толерантності*. 1997. № 1–2. С. 110–111.
4. Безпалько О. В. Словник - довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. К., 2000. 260 с
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К. : Либідь, 2003. Кн. 1. : *Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади*. 2003. 280 с.
6. Білоус Т. М. Виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». К., 2004.18 с.
7. Буря Л. Теоретичний аналіз поняття «релігійна толерантність». *Особистісне зростання: теорія і практика: Збірник наукових праць*. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С. 15-17.
8. Буря Л. Психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету*. Випуск 13. Житомир, Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020.
9. Глушак А. С., Пирог Г. В. Соціальні цінності християнства. *Науковий вісник Чернівецького Університету*. 2005. Вип. 242-243: Філософія. С. 12-20.
10. Горохолінська І. Практичні вектори втілення принципів релігійної толерантності в умовах глобалізації. *Науковий вісник Чернівецького*

університету. Філософія. 2015. Вип. 756-757. С.155-159. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

11. Горянська А. М. Психологічні особливості розвитку толерантності майбутніх вчителів: дис. канд. псих. наук : 19.00.07.2013. 182с.
12. Дубчинський В. Сучасний тлумачичний словник української мови. Х.: Школа, 2006. 1008 с.
13. Зорько В. С. Етнічна та релігійна толерантність в українському суспільстві: соціологічний вимір. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4 (5). С. 76–85
14. Канішевська Л. В. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика: монографія. К.: Компринт, 2017. 403 с.
15. Канюка, С. І. Формування толерантності жінок різного віку як умови їх психологічної готовності до майбутнього материнства. канд. психол. наук, спец.: 19.00.07 педагогічна та вікова психологія. К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2018. 21 с.
16. Колодний А. Академічне релігієзнавство. К. : Світ знань, 2000. 862 с.
17. Кононко О. Л. Проблема толерантності в контексті особистісно орієнтованої моделі спілкування. *Педагогіка толерантності*. 1998. №1. С.5–10.
18. Куль Л. А. Прийняття себе та толерантне ставлення до інших. *Наука і освіта*. 2002. № 3–4. С. 32–34.
19. Курас І.Ф. Релігія і політика в сучасній Україні. К.: ІПЕД НАН України, 2000. С. 60
20. Моргун В. Ф. Типология адаптивных психологических механизмов в многомерной структуре личности. Делинквентный подросток. Учебное пособие . Полтава, 1995. С. 78-79
21. Нельсон Т. Психологія упереджень. *Секрети шаблонів мислення, сприйняття і поведінки*. 2003.

22. Новік В., ігумен. Релігійно-філософські основи толерантності. 2003. № 7. С 30.
23. Носовець В. О. Ідея політичної толерантності в контексті дослідження проблеми міжнаціональних відносин. URL: [http://vizlib.com/content /view/1152/89//](http://vizlib.com/content/view/1152/89//)
24. Пейчева О. Емпіричне дослідження соціально-психологічної компетентності студентів. *Соціальна психологія*. 2005. №6 (14). С. 68-73.
25. Пирог Г. В. Християнські цінності у сучасному українському суспільстві. *Науковий вісник Чернівецького Університету*. Чернівці, 2004. Вип. 203-204: Філософія. С.22-26.
26. Пирог Г., Ворожеєва В. Теоретико-психологічні засади вивчення релігійної толерантності. *Особистісне зростання: теорія і практика*: Збірник наукових праць за матеріалами III-ї Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної інтернет-конференції. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 116-118.
27. Пирог Г. В. Ціннісна природа релігії (аксіологічний аналіз християнства): автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2005. 26 с.
28. Пирог Г. Психологічні аспекти функціонування релігійних цінностей (християнський аспект). *Українське релігієзнавство*. 2006. Вип. 39. С. 93-102.
29. Пирог Г. Соціальні аспекти функціонування релігійних цінностей. *Українське релігієзнавство*. 2003. Вип. 26. С. 30-37.
30. Постельжук О. П. Релігійна толерантність як засіб запобігання конфесійних протистоянь в Україні. *Панорама політологічних студій*. 2012. Вип. 9. С.217-225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_32
31. Рибачук М. Шлях до толерантності – через діалог. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. № 1–2. С. 10–15
32. Ротар Н. Теоретико-методологічні аспекти формування етнокультурної толерантності. *Довідник міжетнічної толерантності*. Чернівці, 2011. С. 10–43.

33. Синявський В. В. Психологічний словник К. : Науковий світ, 2007. 274с.
34. Співак В. А. Поняття та оцінка толерантності URL: https://stud.com.ua/21984/etika_ta_estetika/ponyattya_otsinka_tolerantnosti.
35. Фромм Э. Психоанализ и этика. М. : Республика, 1990. 384 с. С. 35.
36. Cote R. R., Bonnie H. E. Untangling the Roots of Tolerance : the Forms of Social Capital Shape Attitudes toward Ethnic Minorities and Immigrants. American Behavior Scientist. 2009. 52 (12). P. 164-189
37. King P. The problem of tolerance: Government and opposition. The London school of economics and political science. L.: Univ. of London. 1971. P.172–207.
38. Muhammad Hifdil Islam. Tolerance in Persepective of Qur'an and Bibel (Comparative Analysis of Religious Tolerance in Diverses Community). humanistika 2017, 3, 185-197.

Буря Л. В. Психологічні особливості релігійної толерантності в юнацькому віці: кваліфікаційна (дипломна) робота здобувача вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія освітньої програми Психологія розвитку. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2020. 71 с.

Релігійна толерантність розглядається як своєрідне терпиме ставлення однієї конфесійної спільноти до інших релігійно-конфесійних спільнот. Важливим є вивчення питання релігійної толерантності задля розвитку демократичних принципів та цінностей у міжконфесійній площині нашої держави. На формування релігійної толерантності впливає безліч факторів, зокрема психологічні особливості особистості, виховання, соціальне оточення, ЗМІ тощо.

Об'єкт дослідження – релігійна толерантність.

Предмет дослідження – психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці.

Мета дослідження – визначити психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці.

У магістерській роботі проаналізовано наукову літературу з проблеми релігійної толерантності у юнацькому віці, запропоновано теоретичну модель психологічних особливостей релігійної толерантності у юнацькому віці, підбрано методи та методики для вивчення даної проблеми, проведено емпіричне дослідження. З метою вивчення особливостей релігійної толерантності юнаків було використано емпіричні методи збору даних – методика приписування якостей (відкритий варіант) для визначення стереотипізації образу іновірця, опитувальник на визначення рівня толерантності «Індекс толерантності», опитувальник «Релігійна толерантність у сучасному світі» для визначення рівня релігійної толерантності, опитувальник на вивчення ставлення до представників інших релігій «Прояви релігійної толерантності» та Шкала соціальної дистанціювання (Е. Богардус) для визначення соціального дистанціювання від представників інших релігій; для обробки результатів дослідження були використані кількісний та якісний аналіз.

В результаті проведення емпіричного дослідження було визначено такі психологічні особливості релігійної толерантності в юнацькому віці як: переважно середній рівень толерантності з проявами байдужості та ворожості, стереотипність образу представників інших конфесій, який має позитивні та негативні якості, юнаки краще ставляться до буддистів, ніж до мусульман та іудеїв.

Наукова новизна полягає в тому, що за допомогою проведеного дослідження була реалізована спроба виявити та емпірично дослідити психологічні особливості релігійної толерантності, було уточнено розуміння релігійної толерантності в юнацькому віці.

Практичне значення розширення уявлень про психологічні особливості релігійної толерантності у юнацькому віці.

Ключові слова: толерантність, релігійна толерантність, терпимість, ставлення, юнацький вік.

Burya L.V. Psychological features of religious tolerance in adolescence: qualification (diploma) work of the applicant of higher education of the second (master's) level of higher education of specialty 053 Psychology of the educational program Psychology of development. Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Zhytomyr, 2020. 71 p.

Religious tolerance is seen as a kind of tolerant attitude of one denominational community to other religious denominations. It is important to study the issue of religious tolerance for the development of democratic principles and values in the interfaith sphere of our state. The formation of religious tolerance is influenced by many factors; including psychological characteristics of the individual, upbringing, social environment, media and more.

The object of research is religious tolerance.

The subject of research is psychological features of religious tolerance in adolescence.

The purpose of the study is to determine the psychological features of religious tolerance in adolescence.

The master's thesis analyzes the scientific literature on the problem of the religious tolerance in adolescence to offer a theoretical model of psychological features of the religious tolerance in adolescence. Selected methods and techniques for studying this problem are to plan an empirical study: to study the peculiarities of religious tolerance data collection methods - methods of attribution of qualities (open version) to determine the stereotyping of the image of a non-believer, a questionnaire to determine the level of tolerance "Tolerance Index" and a questionnaire "Religious tolerance in the modern world" to determine the level of religious tolerance. Questionnaire to study the attitude to representatives of the other religions "Manifestations of religious tolerance" and the Scale of social distancing (E. Bogardus) were used to determine social distancing from representatives of other religions; quantitative and qualitative analysis were used to process the results of the study.

An empirical study of psychological features of religious tolerance, which identified such psychological features of religious tolerance in adolescence as: mostly the average level of tolerance with manifestations of indifference and hostility, stereotyping of other denominations has positive and negative qualities, young people are in better contact with Buddhists, then compared to Muslims and Jews.

The scientific novelty is that; with the help of the research, an attempt was made to identify and empirically investigate the psychological features of religious tolerance. The understanding of religious tolerance in adolescence was clarified.

The practical significance of expanding ideas about the psychological features of religious tolerance in adolescence.

Key words: tolerance, religious tolerance, behavior, attitude, adolescence.